

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024 р.
Перевірено на плагіат 22.11.2024 р.
унікальність – 94 %

<https://doi.org/10.17721/StudLing2024.25.72-88>

УДК 81'282:398.2

ФОЛЬКЛОРНА АРХАЇКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОМОРФОЛОГІЧНИХ МОВНИХ РЕЛІКТІВ

*Наталія Анатоліївна Лисюк, lyssnata@gmail.com
ORCID 0009-0007-0820-6707*

*кандидат філол. наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,*

Теорія професора Костянтина Тищенка про первинні етапи розвитку мови і мовлення дозволяє розглядати мову фольклору як явище унікальне, достоту реліктове, оскільки архаїчні фольклорні тексти, зберігаючи первинні мовленнєві явища, містять фактичні докази на користь істинності цієї теорії.

За емпіричними даними, частотні у фольклорній архаїці ономапоєї, вигуки та глосолалії, що їх К. Тищенко називав найпершими людськими словами, відіграють вагомий роль і виконують набагато ширші функції, ніж нині. Ономапоєї у фольклорі суть іконічні знаки, що відтворюють ознаки мовлення об'єктів довкілля, яке уявлялося живим і багатомовним. Звуконаслідування використовувалися для спілкування в практичній площині з людьми і тваринами, а в символічній – з надприродними істотами; у ролі ідеофонів вони слугували звуковими портретами/паспортами об'єктів та явищ. Фольклорні вигуки ще не виражають емоцій, натомість мають самостійні контекстуальні значення. Вони характеризуються особливою вимовою, розмитою семантикою і квазіграматичністю; виконують обрядові функції; можуть мати ритуальну природу, сезонно-добову і гендерну специфіку. Особливою ознакою фольклорного мовлення є наявність лалій, які мають на меті відтворення іншосвітніх ознак. Палілоалії дозволяють означати кількісні та/або якісні характеристики об'єктів. Фонетична своєрідність фольклорних текстів обумовлюється редуплікаціями у вигляді постійних епітетів, палілогій, дво- та трикратних повторів слів, їх сполучень, рядків (зокрема епістроф, рефренів), анафор, епіфор, анаграм тощо, також фольклорних формул, дій, ситуацій. Окси- та ажітолоалії – звичні способи промовляння замовлянь; для них та дитячого фольклору характерні також

© Lysiuk N. A., lyssnata@gmail.com

Folklore Archaics as a Source of Research of Pre-Morphological Language Relics (in Ukrainian)

ксенолалії. Фольклорні глосолалії увиразнюються як заум з її квазіграматичністю десемантизованих форм.

На основі обмеженого числа мовних явищ у статті показано, що завдяки високому ступеню сакралізації архаїчні фольклорні тексти зберігають релікти та рудименти доморфологічних механізмів, які дозволяють краще зрозуміти особливості початкових етапів розвитку мови і мовлення.

Ключові слова: глосогенез, доморфологічні мовні релікти, архаїчні фольклорні тексти, ономапопеї, ідеофони, вигуки, лалії.

FOLKLORE ARCHAICS AS A SOURCE OF RESEARCH OF PRE-MORPHOLOGICAL LANGUAGE RELICS

Nataliia A. Lysiuk, lyssnata@gmail.com
ORCID 0009-0007-0820-6707

*Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

This article shows that due to the high degree of sacralization, archaic folklore texts preserve relics and rudiments of pre-morphological mechanisms. Professor Kostyantyn Tyshchenko's contribution to the theory of glossogenesis allows us to consider the language of folklore as a relic phenomenon since archaic folklore texts, keeping primary speech phenomena, contain factual evidence in favour of the truth of his assertions. The first human words, such as onomatopoeia, exclamations, and glossolalia, are unusually frequent in archaic folklore; they play more important roles and perform broader functions than today. From the mythologic perspective, each environmental object and phenomenon was imagined to be alive, and folkloric onomatopoeias reproduced their speech. Acoustic imitations serve for communication on a practical level with people and animals and on a symbolic level with supernatural beings; as ideophones, they become the sound portraits/passports of objects and phenomena. Folkloric exclamations have a unique meaning; their peculiar features are uncustomary pronunciation, blurred semantics, quasi-grammar, ritual functions; seasonal, daily, and gender characteristics.

Folklore texts are abundant in lalias, which reproduce signs of otherworldly speech. Palilalias denote quantitative and/or qualitative characteristics of objects. The phonetic originality of these texts is determined by reduplications in the form of constant epithets, palilogies, two- and three-fold repetitions of words, their combinations, lines (in particular, epistrophe, refrains), anaphors, epiphoras, anagrams, etc., as well as folklore formulas, actions, situations. Oxylalias and azhitolalias serve for pronouncing spells and tongue

twisters; xenolalias are used in spells and children's folklore. Glossolalias are presented in folklore as abracadabras with quasi-grammatical desemantized forms.

Keywords: *glossogenesis, pre-morphological language relics, archaic folklore texts, onomatopoeia, ideophones, exclamations, lalias.*

Теорія видатного українського лінгвіста Костянтина Тищенка щодо первинних етапів розвитку мовлення і мови дозволяє розглядати мову фольклору як явище унікальне, достоту реліктове, оскільки фольклорні тексти зберігають й у процесі постійного розвитку примножують архаїчні мовленнєві явища. З іншого боку, ці тексти дозволяють здобути фактичні докази на користь істинності теорії геніального вченого і можуть слугувати вагомим її підтвердженням. Свого часу його “Лекції з генетичного мовознавства” [Тищенко 1999] справили на мене надзвичайне враження, стали одним із найсильніших культурних шоків у моєму житті, давши поштовх до бодай усвідомлення специфіки фольклорного мовлення та його давніх механізмів.

Об’єктом цього дослідження стали архаїчні фольклорні тексти, насамперед обрядові пісні та ритуальні примовки, замовляння, прокляття, загадки та інші паремії, первинною функцією яких була магічна, а також деякі пізніші жанри фольклору, де зафіксовані рудиментарні явища. Дослідження має на меті описати специфіку функціонування в фольклорній архаїці такого явища, як доморфологічні мовні релікти. Завдяки теоретичним здобуткам професора К. Тищенка було обрано гіпотетико-дедуктивний метод, що передбачав збирання бази даних, класифікацію одиниць, виокремлення репрезентативної вибірки, окреслення гіпотези та її перевірку, тобто шлях від теорії до емпіричного матеріалу, від узагальнення до віднайдення прикладів та їх пояснення (дескриптивний метод).

Вважається, що на первинних етапах історичного розвитку людства здатність розмовляти приписувалася цілковито всьому довкіллю – як живому, так і неживому. Власне, міфологічне

мислення оживляло все навкіл, отожд будь-що – особина, предмет, явище – здавалося персоною, а отже, здатною розмовляти. Нелюдських істот характеризувала “іноземна” мова (шум, сичання, гарчання, свист, виття, шипіння тощо) й ексцесна мовленнєва поведінка (спів, музика, сміх, плач, крик та інше). Стремління людей до опанування нелюдської мови відображено у фольклорній архаїці. Тож і сама мова цих архаїчних текстів була протиставлена буденним невпорядкованим висловам, ставши прообразом поезії. Фольклор відтворював не лише нелюдську мову, але й мовленнєву поведінку: міфи урочисто декламували, замовляння шепотіли, скоро- і пустомовки мовили на одному подиху, гімни виспівували, прокляття викрикували, а шаманські камлання навіть чревовіщали.

Українські архаїчні фольклорні тексти містять чимало лексичних одиниць, що їх слід вважати мовними реліктами. До них належать **вигуки**, **ономатопеї** та **глосолалії**, що їх професор К. Тищенко називав найпершими людськими словами [Тищенко 1999, с. 31–32].

Теоретичних досліджень вигуків не надто багато (це переважно зарубіжні – від Sapir 1921; Bloomfield 1933, р. 176; Jespersen 1968 до Wierzbicka 1992 та Mrochen 2009). Вони стосуються виокремлення вигуків як частини мови, їх визначення та класифікації, окреслення їх різновидів та функцій. І хоча розрізняють вигуки первинні й похідні, розвідок щодо походження перших, здається, бракує (до слова, в англійській лінгвістиці їх виводять узагалі з давньогрецької та латини!). Тимчасом вітчизняні науковці зосередилися на розгляді функціонування сучасних вигуків у спонтанному мовленні (Коротун 2011; Мацько 1983), а надто в іноземному (передовсім з огляду на потреби перекладу) (до прикладу, Галагуз 2009; Каптюрова 2018; Смашнюк 2009). На жаль, наукових праць, що висвітлюють специфіку функціонування цих одиниць у фольклорних текстах, теж обмаль, отожд ця стаття є певною мірою пропедевтичною. Проте й за емпіричними даними, у фольклорній архаїці ці одиниці відчутно

частотніші в порівнянні з будь-якими іншими текстами (ба навіть із розмовним мовленням), а їхні ролі та функції набагато ширші.

Порогом первісного мовленевого спілкування професор К. Тищенко називав **ономатопеї**. Звуконаслідування як зародкові механізми мовлення суть не символічні, а іконічні знаки, що відтворюють істотні ознаки мовлення об'єкта й уможливають обмін ідентичними сигналами. Нині ономатопеї є, мабуть, найнепомітнішим класом слів у багатьох мовах, проте в “примітивних” мовах на кшталт суахілі вони становлять вагому частку словника (до 10%). Чимало цих реліктових одиниць містить й український архаїчний фольклор, а їх рудиментів – пізніші казки, міфологічні перекази, дитячий фольклор. І тут кожна ономатопея – це або звукове відлуння чужої мови, або відтворення голосу, за яким стоїть певна особа зі своїми намірами та очікуваннями.

Звукові імітації у фольклорі копіювали “мовлення” птахів (*тьох-тьох, ку-ку, кру-кру, кукуріку*), тварин (*мее, ква-ква*), явищ природи (*кап-кап, буль-буль*), предметів (*скрип, дзинь*), ба навіть музичних інструментів (sic!): *“Танданай, данадана, Танданай, данадандом”*; *“Дуд-ду-ду в дудочку, Скрипу, скрипу в скрипочку...”* В жалобних плачах імітували похоронний дзвін: *“Дзінь-бом-бом, Савка вмер, Положили Савку на білу лавку. Лавка трясеться, Савка сміється... Бов-дзелень”*.

У міжособистісному спілкуванні чимало голосових сигналів виконують життєво важливі функції. Приміром, імітація голосу тварин загалом має на меті практичне застосування, однак підманювальні та відгінні формули нерідко зустрічаємо й у народних піснях (*“Ой гиля, ой гиля, Вуточки та й на став. Добрий вечір, дівчино, Бо я ще й не спав”*) та ритуалах: напередодні Свят-вечора родина запрошувала на вечерю не лише померлих родичів, але й худобу та птицю (задля їх розмноження) – діти й господиня квоктали, господар мукав, мекав, іржав. У фольклорі звуки природного світу відтворювалися передовсім заради привернення уваги надприродних

істот, їх інвокації, запрошення до спілкування та отримання потрібної реакції або ж, навпаки, для відмови від спілкування з ними і вигнання. Якщо підсумувати, ономатопеї були засобом спілкування як у практичній площині – для підманювання, відганяння, спонукання до дії тварин та людей, так і в символічній – для інвокації, улещання, вшанування, випроводження надприродних істот, тобто були радше волітивними [Wierzbicka 1992, с. 164], аніж емотивними одиницями.

Ономатопеї посідають важливе місце в архаїчних фольклорних текстах також у ролі протодієслів – просторових: *стриб, скік, круть, верть*, мімічних: *лизь, кусь, морг, блим*, жестових: *тиць, маць, хвать, тьху* (плювок). Від подібних протослів пішла пізніша граматично оформлена лексика, пов'язана, серед іншого, з людським чи нелюдським мовленням (*балакати, бурмотіти, кликати, співати, свистіти, щибетати, рохкати, скрипіти, бамкати, стукати, ляпати, гриміти*). І досі голосом зображуються деякі дії, котрі мають “звукове” оформлення, як у сучасних (?) забавлянках: “*Гопа, гопа, гопана, Сіла баба на ката, Поїхала до попа...*”; “*Гойда, гойда, гойдаша, Де кобила, там лоша...*” Показово, що якраз у фольклорі ці архаїчні одиниці вже виступають у ролі вербоїдів: “*Я коза-дереза, за три копи куплена, півбока лулена, Тупу-тупу ногами, сколю тебе рогами*” [Дитячі пісні 1991, с. 331]; “*Колобок скік їй на язик, а вона – гам і з'їла*”. Таке їх застосування трапляється й у новотворах, однак уже в комічному контексті: “*Лікарю, я хочу пі-пі. – Ага, зараз принесу кря-кря*”; “*– Тук-тук-тук... – Хто там? – Це ми, топ-менеджери! – Ідіть під три чорти! – Топ-топ-топ...*”

Ономатопеї використовувалися також для означення об'єктів: “*А той індик дюк дюк дюк дюк, А та гуся сюся сюся, А та качка как как как*” (“Ой служив же я у пана...”). Ці зображальні звуконаслідування, що допомагають створювати звукові маски/портрети/паспорти об'єктів і явищ, варто називати *ідеофонами*. Приписувана уявним надприродним істотам особлива

звукова й мовленнєва поведінка нерідко ставала невід’ємною їх рисою [Лисюк 2004, с. 290–291]. Тож, репрезентуючи таку істоту в обряді або у грі, “вдягали” відповідну акустичну маску: “Кум, кум, кума, Позич полотна. – Нащо тобі? – Кум умер. – Коли? – У четвер. Нум плакати, нум, нум!” [Дитячі пісні 1991, с. 293]. У фольклорних текстах звукова маска могла діяти і як самостійний персонаж, про що свідчить, зокрема, казковий дідусь Ох, а також духи пісень, описані у фольклорі деяких народів Сибіру. Спорадично звуконаслідування використовувалися виключно для означення явищ відповідно до притаманних їм звукових характеристик. У нашій мові є цілий пласт звуконаслідувальних іменників; у фольклорі їх іще більше: *мишка-шкряботушка*, *жабка-скрекотушка*. На ідеофонах будувалися загадки: “У рикулі чотири кулі, а в гигулі – дві”; “У рогульки чотири дульки, а в гиги дві” (Корова і кобила), пор. також дитячі прізвиська: *Михайло-брехайло*, *Тимошка-балабошка*, *Петька-лепетька*, *Антон-лепитон*, *Соня-хроня*, *Микита-буркита*.

У цьому зв’язку недивно, що навіть такі, сказати б, *ономатопіди*, як мимовільні фізіологічні шуми, могли уявлятися істотами, як гикавка, або вважатися своєрідними відповідями сакрального світу на репліки та вчинки людей, як чхання або дзвін у вухах [Лисюк 2004, с. 135–136].

Власне *вигуки* зазвичай позбавлені чітко окресленого смислового навантаження; притаманний їм зміст увиразнюється в певному контексті. Приміром, експресивно-вказівний вигук *ой* може виражати почуття болю, переляку, жаху, подиву, радості, жалю, смутку тощо. Однак в архаїчному фольклорі ще не йдеться про емоції, тут вигуки мають цілком самостійне значення і виконують важливі функції.

Вважається, що ритуальні та пісенно-обрядові вигуки (*гей*, *ой*, *гой*, *люлі*, *ой рано*, *ладо*, *гу*) сформувалися в архаїчному фольклорі на основі назофонів. У фольклорній комунікації вони вимовляються особливо – як напружені, відкриті, різкуваті й гучні звуки. Ці вигуки

мають безумовно ритуальну природу: окрім розмитої семантики і квазіграматичності їм притаманна власна сезонно-добова і гендерна специфіка.

1. Пісенні вигуки найчастіше зустрічаються в приспівах, виділених і структурно, й інтонаційно. Вони можуть мати сезонний та, вірогідно, конкретно-обрядовий характер. Хоча жанрової специфікації українських вигуків іще не створено, деякі з них використовуються виключно в конкретних обрядових циклах. До прикладу, поліське гукання притаманне лише веснянкам та купальським і весільним пісням. Воно виконується особливо епатажно – як стрибки від низького до високого звуку і назад (ба навіть з октавним відлунням) [Чекан 1993, с. 30–36], що дає підстави говорити про його особливу магичність.

2. Вигуки можуть мати гендерну прив'язку. Скажімо, вигуки на кшталт *гей, гай, гой* є переважно чоловічими: про це свідчить, приміром, пастуше “гівкання” [Бодак 2010, с. 50] і хлопчаче новорічне “гейкання” в Карпатах [Іваницький 2012, с. 107–110], також “гейкання”, виконуване “у своєрідній монотонно-протяжній манері”, на українсько-молдовському пограниччі [Пастух 2018, с. 272–274]. Пісенною жіночою паралеллю до гейкання у лемків стало “гоякання” [Бодак 2010, с. 50–51], а також, імовірно, пісенний вигук *ой*.

3. У сьогоденній науковій парадигмі вигуки розглядають як клас граматично незмінних слів і словосполучень, що слугують для вираження різних почуттів та вольових спонук. У розмовному мовленні такі слова здатні виступати в ролі присудка, підмета, доповнення, обставини, але не визначення. Проте у фольклорних текстах їхні граматичні та синтаксичні значення набагато ширші, оскільки їх визначає контекст. За попередніми даними, фольклорні вигуки здатні виконувати функції таких морфологічних одиниць, як *суфікси оцінки, дейктичні частки* (вказівні, емоційні, спонукальні),

а також іменників-звертань, присвійних займенників, дієслів (теперішнього часу 1 і 2 особи однини/множини) тощо [Адоньєва].

4. Функції фольклорних вигуків різноманітні [Іваницький 1971, с. 49–53]. Найперше, вони слугують сигналами про перехід до іншосвіття, входження в сферу сакруму, оскільки мають сталу ритміко-інтонаційну організацію, посідають закріплені позиції в тексті (найчастіше на початку та наприкінці речень) і не піддаються жодним змінам. Найбільшою мірою й у найширшому діапазоні вони використовуються в обрядових піснях. Спорадично вигуки з'являються й у необрядових піснях, де слугують відсилкою до конкретних ритуальних ситуацій.

Отож хоч у фольклорі доволі часто трапляються спонукальні звертання до співплемінників (*гайда, гей, нум, годі, люлі*), основною функцією вигуків є безумовно магічна (у т. ч. інвокативна, апотропеїчна тощо), що спирається на певні правила спілкування з потойбічними істотами (щодо їх прикликання, етикетних звертань, запитань і відповідей, прохань, апотропейних формул і, нарешті, формул прощання/вигнання).

Ще одною яскравою особливістю фольклорного мовлення є насиченість лаліями. Як зауважував К. Тищенко, лалії походять від персеверації – впертого, настирливого повторювання задля наполягання на своїй вимозі чи забороні або для вираження незгоди із співрозмовником, що теж було первинним механізмом комунікації [Тищенко 1999, с. 35]. У фольклорі є майже всі різновиди лалій (окрім власне ехолалій, тобто безпосереднього відзеркалення слів співрозмовника). *Паліталії* передбачають редуплікацію звуків, слів або груп слів, *оксилалії* – мовлення у прискореному темпі, *ажітолалії* – швидкісне нерозбірливе мовлення (часом із пропуском слів), *копролалії* – заборонене нормою обценне мовлення, *ксенолалії* – вживання перекручених іноземних слів, тоді як власне *глосоалалії* – мовлення незрозумілою (невідомою) іноземною мовою, а в фольклорі – також створення абсурдних текстів, зауму.

Фольклорні *паліталії* дозволяють увиразнити як кількісні, так і найвищі якісні характеристики об'єкта. Це давнє реліктове явище: повна чи часткова редуплікація поширена в багатьох різних мовах, становлячи до 4% їх лексикону, а в “примітивних” і до 10%. У фольклорі паліталій вочевидь багато, а надто якщо зважати не лише на повноцінні редуплікації на кшталт *рано-рано*, але й, приміром, на фольклорні постійні епітети, побудовані як на звуковій тотожності (*диво-дивне, качур качуристий, степи степучії, пєший-пєшаниця, сухоти сухуці, бешиха бешишище, переляк перелячище, уроки урочища, зорі-зірниці*), так і на семантичній спільності (*білий світ, чисте поле, крута гора* тощо), що забезпечує ідеалізацію (сакралізацію) означуваного об'єкта [Лисюк 2001, с. 74–78].

Понад те, використання механізму повторення заради сугестивного впливу на співрозмовника якраз і обумовлює фонетичну своєрідність фольклорних творів – редуплікації тут постають у вигляді явищ, котрі в теорії поезики мають назви палілогій, дво- та трикратних повторів слів, їх сполучень, рядків (зокрема епістроф, рефренів), анафор, епіфор, анаграм, ба навіть рим тощо; до цього переліку слід додати й трикратні повтори фольклорних формул, дій, ситуацій. Такі повтори виглядають інколи геть незвично: *“Дай, Боже, щастя млинарю-нарю. Змель же нам тоту пшеницу-ницу. Будемо печи колачи-лачи. Будемо давати убогим-богим. Жеба за нас молили-лили І пана Бога просили-сили”* [Дитячі пісні 1991, с. 227]; *“Відкликаю з каміння, з-під каміння, З очей, з-під очей, З вії, з-під вії, З сугав, з-під сугав, З ніг, з-під ніг, З рук, з-під рук, Висилаю за червоне море...”* (епістрофа); *“Проказують 9 раз, трічі плюють, примовляючи: “Згинь, згинь, пропади, де взялося – туди йди”* [Ви, зорі 1992, с. 20; 86] (повторення речень та дій). Саме повтори стали вихідною формою ритмізації висловлювань і дали поштовх народженню поетичної мови.

Окси- та *ажітолатії* – звичні способи промовляння скоромовок, пустомовок та замовлянь, магічність яких засвідчується

забороною будь-яких змін: “*Перевертати слів (робити перестановку) не можна, – не допоможеця; так шепчуть жидові або свині*” [Ви, зорі 1992, с. 61]. У примітках до замовлянь зазвичай мовиться: “*За одним духом (не переводячи дихання) треба тридев'ять слів сказати, а то (в протилежному разі) – не допоможеця. Треба швидко шептати (скоромовкою)*” [Ви, зорі 1992, с. 61]. Обидва ці механізми завдяки заниженому рівню гучності та високій швидкості забезпечують нерозбірливість мовлення, притаманну також пророцтвам та молитвам. Виконавців замовлянь прямо називають шептунами та шептухами, бо промовляються вони пошепки: “*Пристаюючи до цього діла, баба нашіптує так...*”; “*Спочатку шептуха проказує молитву “Отче наш” й тоді починає шептати...*”; “*Господи, поможи, першими разами, Господніми словами, від бешихи пошептати...*”; причому швидко й одним духом: “*Проказують тричі за одним подихом*” [Ви, зорі 1992, с. 147; 160; 163; 81].

Копролалії – обценне мовлення, заборонене нормою, але необхідне в ритуалі. Оскільки в давнину вірили, що матірня лайка притаманна нечисті, а тому здатна виганяти її з людського світу в іншосвіт [Успенский 2018, с. 200–210], вона активно функціонувала в українській календарній та весільній обрядовості, в фольклорній прозі [Боряк, Маєрчик 2013], була притаманна ритуальній антиповедінці під час розгульних ігрищ, слугуючи апотропеєм для захисту від небезпечних контактів.

Ксенолалії як механізм іншосвітнього мовлення нині можна спостерегти лишень у замовляннях та в дитячих жанрах фольклору. Замовляння нерідко включають певну кількість іноземних запозичень, а надто “чужоземних” імен: змії *Василіс* і *Василіста*, *Скурупей*, *Шкурлопея*, *Кронія*, *Шкурупета* тощо [Юдин 1992, с. 60–67] (щоправда, тут уже не обійшлося без розгулу народної етимології). Перекручені іноземні слова трапляються в лічилках: *Еники-беники їли вареники...* Варваризми та макаронізми, утворені

від латинських слів, побутували також у пізніх пародійних школярських молитвах; нині іноземні вкраплення є специфічною рисою народної творчості українських діаспор. (У цьому зв'язку варто нагадати й про зрозумілу лише членам кобзарського цеху штучну *лебійську* мову, де вживалося чимало запозичень із різних мов).

Іще один різновид архаїчного мовлення – власне *глосолалії*, себто незрозуміле, беззмістовне бурмотіння в стані трансу, до якого вдавались у знахарській, шаманській, церковній практиці. Ймовірно, фольклорні глосолалії виникли на основі наслідування незрозумілої мови сусідніх племен. У фольклорі нема суто іномовних текстів (тобто вавилонського лінгвістичного хаосу), однак для відтворення “іншосвітньої” мови тут застосовується оригінальний засіб – глосолалії у вигляді перекручень і зауму з його квазіграматичністю десемантизованих форм та різноманітними редуплікаціями, як, приміром, у поліському замовлянні: “*Звиху-вдару-господару-удару-судариню-дару*”.

Косноязыкість і заум вважаються у фольклорній комунікації символом “надмови” (так само й сліпоті приписують функції “надзору”). Часто заум інтерпретується як “голоси духів”, “мова богів”. Саме від цих особливостей промовляння магічних текстів можуть походити деякі дієслова чарування як незрозумілого “іноземного” мовлення: *волхувати* – “говорити/діяти, як волхви”, тобто, за К. Тищенком, парфяни-зороастрійці [Тищенко 2009, с. 636–637], або ж від лат. *balbutire* “щебетати”, “цвірінькати”; “заїкатися”, “запинатися”, “бурмотіти”, тобто “говорити пташиною мовою” або “говорити нерозбірливо”; за відкинутою М. Фасмером етимологією, рос. *колдовать* веде до халдеїв [Этимологический онлайн-словарь], мандрівних магів-астрологів, жителів маленької держави в Месопотамії, сусідки Ассирії та Вавилону, що існувала років за 600–500 до Р. Х.; *відати* й *віщувати* (звідси *відун/відьма*, *віщун/віщунка*) в давні часи означало “понимать

таинственный язык обожествленной природы” [Афанасьевъ 1854, с. 8]. Як бачимо, всі ці лексеми з гіпотетичними глосолалійними відсилками включають семи ворожби, зачаровування, чародійства, пророцтва.

Заклинальні формули могли також містити певну кількість слів з невідомим значенням, абракадабри в зачині та закріпці. Лише інколи деякі незрозумілі слова вдається розшифрувати: *вотча Святий Ягорій, вотча Святий Микола* в розгорнутому вигляді означають “*во ім’я Отця Ягорія*”, “*во ім’я Отця Миколи*”. Чимало десемантизованих перекручень трапляються в колядних текстах: *щедрик-ведрик* “щедрий вечір”, “*Шендрики-мендрики – дайте вареники*”, тобто “[ми] щедрувальники-мандрівники”. Глосолалії покликані увиразнювати абсурдність скоромовок та пустомовок, нісенітниць (гіпотетично ці жанрові різновиди паремій слугували відгінними засобами): “*Ну то й що, коли я там щось Або чогось, чи там когось? А от що, я тобі не то що Або абищо, бо нехай мені хтозна що, Коли я там щось або абищо!*”; “*Та ж не абищо, не абищо, Бо ж це казна що! Коли вже й хтось там щось або когось, То й нехай їм хтозна що!*” Генетично до глосолалій сходять абракадабри дитячих віршиків, лічилок, дражнилок, скоромовок із “глококуздрими” словами, тобто беззмістовними граматичними формами. Тут крізь природний потяг дітей до гри слів і співзвучностей, безглуздя та нісенітності проглядають сліди давнього часу. (Близька до глосолалій і дитяча таємна мова, що виникає в період розвитку дитячої самостійності, увиразнюючи їх “затяте відокремлення від побуту і життя дорослих” [Виноградов 2005, с. 14]: вона створюється за допомогою вставлення після кожного нормального складу ще якогось додаткового: *Не-бо ска-бо-жу-бо* “Не скажу”.) Очевидно, глосолалійною магичністю обумовлене й доволі нерозбірливе виконання обрядових пісень, зокрема веснянок, шляхом розтягування складів або додавання нових, вставлення вигуків та інших емоційних слів тощо.

На основі обмеженого числа мовних явищ у статті показано, що завдяки високому ступеню сакралізації (ритуалізації) фольклорні тексти зберігають як релікти, так і рудименти первинних – доморфологічних – мовленнєвих механізмів, які дозволяють краще зрозуміти особливості початкових етапів розвитку мови і мовлення.

Водночас варто зауважити, що дослідження мови фольклору крізь призму первинних механізмів мовлення допоможе пролити світло на початкові стани граматики-синтаксичного устрою української мови – не лише доморфологічний та дифузний, коли поставали дипластії – знаки-індекси та ікони (про деякі особливості цих етапів і йшлося в цій статті), але й про класно-особовий, органічно-активний та ергативний, а також на генетичну семантику (адже оголену внутрішню форму слова найяскравіше видно саме в фольклорних текстах з їх безмежно-примхливим метафоризмом і непередбачуваними поворотами уяви). Широке використання іконічної лексики (паравербальних, в т. ч. соматичних, кінетичних, просторових та інших концептів), частину якої становлять застигли ритуалісти, здатні розгортатись у текст (*клятва, присяга, прокляття, порча, присісти на дорожку, показати дулю і под.*), вихідна полісемантичність фольклорних символів, словотвірна вакханалія, заборонені нормою тавтології, надмір мейоративів та пейоративів, дивні функції граматичних класів (приміром, фольклорні числівники в ролі епітетів), функціонування свого роду “дієменників” (*казку казати, байку баяти, пісню співати*), “дієпредметів” (*меч-саморуб, скатерть-самобранка, сокира-самосік*), “дієосіб” (*зайчик-побігайчик, ведмідь-набрідь, Вернидуб, Вернигора, Сявбит, Іван-Побиван, Об’їдало, Обпивало*), “місцеосіб” (*Змій-горинич, мишка-норушка, Іван-Запінний, Ілля Муромець*), деякі структурно-синтаксичні особливості – усі ці явища, що належать до первинних етапів розвитку мови і мовлення, збереглися в архаїчних фольклорних текстах до наших часів і чекають на свого дослідника.

Література:

1. Адоньева, С. (n.d.). Звуковые формулы в ритуальном фольклоре. *Ruthenia*. Retrieved from <https://www.ruthenia.ru/folklore/adonieva1.htm>
2. Афанасьев, А. (1854). *Въдунъ и въдьма*. Москва: Въ типографіи Александра Семена.
3. Бодак, Я. (2010). Лемківські трудові пісні-діалоги. *Народна творчість та етнологія*, 6, 46–55.
4. Боряк, О., & Маєрчик, М. (2013). До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору (замість вступного слова). In *Етнографія статевого життя й тілесності* (pp. 9–16). Київ: Центр культурно-антропологічних студій.
5. Виноградов, Г. (2005). Детские тайные языки. *Русский язык*, 16, 14–25.
6. Галагуз, Ю. (2009). Вигуки як маркери емоційності у сучасному спонтанному діалогічному мовленні (на матеріалі англomовних художніх фільмів). *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 27(3), 61–71.
7. Іваницький, А. (1971). Про функції неповнозначних слів в українському музичному фольклорі. *Народна творчість та етнографія*, 3, 49–53.
8. Іваницький, А. (2012). *Український обрядовий фольклор західних земель*. Київ: Музична Україна.
9. Каптюрова, О. (2005). *Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти)* (Дис. канд. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
10. Коротун, Н. (2011). Проблема визначення вигуків як частини мови. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 3, 50–53.
11. Лисюк, Н. (2001). Міфологічна природа постійного епітета. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 10, 74–78. Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk>
12. Лисюк, Н. (2003). Про міфологію мимовільних фізіологічних реакцій. In *Тіло в текстах культур* (pp. 135–145). Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk>
13. Лисюк, Н. (2004). Ієрархічність структури міфологічного образу. *Мовні і концептуальні картини світу*, 12(1), 289–294. Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk>
14. Мацько, Л. (1983). Функціонування вигуків у структурі речення. *Українське мовознавство*, 11, 68–78.
15. Пастух, Н. (2018). Гейкання у фольклорній традиції українців українсько-молдовського пограниччя. In *Українське пограниччя: варіативність традиційної культури. Одеські етнографічні читання* (pp. 271–279).
16. Смашнюк, О. (2009). *Маркери емоційності у спонтанній комунікації (на матеріалі Британського національного корпусу текстів)* (Автореф. канд. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
17. Тищенко, К. (1999). *Лекції з генетичного мовознавства: Передісторія мовлення. Палеосигніфіка. Історична синтактика*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
18. Тищенко, К. (2009). Парфія і волхви. In *Мова та культура у новій Європі: контакти і самотність* (pp. 636–637).
19. Успенский, Б. (2018). Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии. *Исследования по русской литературе, фольклору и мифологии. Common Place*, 200–210.
20. Чекан, О. (1993). Семантичні аспекти поліського “тукання”. *Народна творчість та етнографія*, 4, 30–36.

21. Юдин, А. (1992). Об именах змей в восточнославянских заговорах. In *Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки* (pp. 60–67).
22. Bloomfield, L. (1984). *Language*. University of Chicago Press. Retrieved from <https://books.google.co.uk/books?id=87BCDVsmFE4C&printsec=>
23. Jespersen, O. (1968). *A modern English grammar on historical principles*. London: George Allen & Unwin.
24. Mrochen, I. (1993). A history of emotive interjections in English: What, why and how (PhD thesis). *Uniwersytet Śląski, Katowice*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/197750411.pdf>
25. Sapir, E. (1925). Sound patterns in language. *Language*, 1(2), 37–51. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/409004>
26. Wierzbicka, A. (1992). The semantics of interjection. *Journal of Pragmatics*, 18(1–2), 159–192. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/037821669290050L>

Джерела ілюстративного матеріалу:

27. Василенко, М., & Шевчук, Т. (Упоряд.). (1992). *Ви, зорі-зоріці ... Українська народна магічна поезія* (Замовляння). Київ: Молодь.
28. Довженок, Г., & Луганська, К. (Упоряд.). (1991). *Дитячі пісні та речитативи*. Київ: Наукова думка.
29. Номис, М. (Упоряд.). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*: Збірники О. В. Марковича та інших. Київ: Либідь.
30. Фасмер, М. (n.d.). *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера*. Lexicography.online. Retrieved from <https://lexicography.online/etymology/vasmer/к/колдовать>

References:

1. Adon'eva, S. (n.d.). Zvukovye formuly v ritual'nom fol'klore [Sound formulas in the ritual folklore]. *Ruthenia*. Retrieved from <https://www.ruthenia.ru/folklore/adonieval.htm>
2. Afanas'ev, A. (1854). *Vrdun i vrd'ma [A sorcerer and a witch]*. Moskva: V tipografii Aleksandra Semena.
3. Bodak, J. (2010). Lemkiv'ski trudovi pisni-dialogy [The Lemky's labour folk songs-dialogues]. *Narodna tvorchist' ta etnologija*, 6, 46–55. (In Ukr.).
4. Borjak, O., & Majerchik, M. (2013). Do istorii etnografii statevogo zhyttja ta zapysiv soromic'kogo fol'kloru (zamiest' vstupnogo slova) [To the history of the ethnography of sexual life and records of obscene folklore (instead of an introduction)]. In *Etnografija statevogo zhyttja j tilesnosti* (pp. 9–16). Kyiv: Centr kul'turno-antropologichnih studij. (In Ukr.).
5. Vinogradov, G. (2005). Detskie tajnye jazyki [Children's secret languages]. *Russkij jazyk*, 16, 14–25.
6. Galaguz, Y. (2009). Vyguky jak markery emocijnosti u suchasnomu spontannomu dialogichnomu movlenni (na materialy anglo-movnyh hudozhnih fil'miv) [The exclamations as emotional markers in modern spontaneous dialogic speech (on the material of English-language films)]. *Lingvistika XXI stolittja: novi doslidzhennja i perspektyvy*, 27(3), 61–71. (In Ukr.).
7. Ivanyč'kij, A. (1971). Pro funkciï nepovnoznachnyh sliv v ukraïns'komu muzychnomu fol'klori [On the functions of semi-meaningful words in Ukrainian musical folklore]. *Narodna tvorchist' ta etnographija*, 3, 49–53. (In Ukr.).
8. Ivanyč'kij, A. (2012). *Ukraïns'kyj obrjadovyj fol'klor zahidnyh zemel' [Ukrainian ritual folklore of the Western lands]*. Kyiv: Muzychna Ukraïna. (In Ukr.).
9. Kaptjurova, O. (2005). Vyguky suchasnoï anglijs'koï movy (systemnyj ta dyskursyvnyj aspekty) [Modern English exclamations (systemic and discursive aspects)] (PhD dissertation). *Kyivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka*. (In Ukr.).
10. Korotun, N. (2011). Problema vyznachennja vygukiv jak chasty ny movy [The problem of defining exclamations as a part of speech]. *Naukovyj visnyk Volyns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukraïnky*, 3, 50–53. (In Ukr.).
11. Lysjuk, N. (2001). Mifologichna pryroda postijnogo epiteta [The mythological nature of folklore constant epithet]. *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Fol'klorstyka*, 10, 74–78. Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk> (In Ukr.).

12. Lysjuk, N. (2003). Pro mifologiju mymovil'nyh fiziologichnyh reakcij [On mythology of innate physiological reactions]. In *Tilo v tekstah kul'tur* (pp. 135–145). Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk> (In Ukr.).
13. Lysjuk, N. (2004). Iyerarhichnist' struktury mifologichnogo obrazu [The hierarchy of mythological character structure]. *Movni i konceptual'ni kartyny svitu*, 12(1), 289–294. Retrieved from <https://www.univ-kiev.academia.edu/NataliaLysiuk> (In Ukr.).
14. Mac'ko, L. (1983). Funkcionuvannja vygukiv u strukturi rechennja [Functioning of exclamations in sentence structure]. *Ukrains'ke movoznavstvo*, 11, 68–78. (In Ukr.).
15. Pastuh, N. (2018). Gejkannja u fol'klornij tradycii ukrainciv ukrains'ko-moldovs'kogo pogranychchja [The heiking in the Ukrainian folklore tradition of the Ukrainian-Moldovan border]. In *Ukrains'ke pogranychchja: variativnist' tradicijnoi kul'turi. Odes'ki etnografichni chytannja* (pp. 271–279). (In Ukr.).
16. Smashnjuk, O. (2009). Markery emocijnosti u spontannij komunikacii (na materialy Brytans'kogo nacional'nogo korpusu tekstiv) [The markers of emotionality in spontaneous communication (on the material of the British national text corpus)] (PhD dissertation abstract). *Kyivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka*. (In Ukr.).
17. Tyshhenko, K. (1999). *Lekcii z genetychnogo movoznavstva: Peredistorija movlennja. Paleosygnifika. Istorychna syntaktyka* [Lectures on genetic linguistics: Prehistory of speech. Paleosignifica. Historical syntax]. Kyiv: Kyivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. (In Ukr.).
18. Tyshhenko, K. (2009). Parfija i vollhvy [Parthia and the magi]. In *Mova ta kul'tura u novij Yevropi: kontakty i samobutnist'* (pp. 636–637). (In Ukr.).
19. Uspenskij, B. (2018). Mifologicheskij aspekt ruskoj ekspressivnoj frazeologii [The mythological aspect of Russian expressive phraseology]. *Issledovanija po ruskoj literature, fol'kloru i mifologii. Common place*, 200–210.
20. Chekan, O. (1993). Semantychni aspekty polis'kogo “gukannja [The semantic aspects of the guking on Polissya]. *Narodna tvorchist' ta etnographija*, 4, 30–36. (In Ukr.).
21. Judin, A. (1992). Ob imenah zmej v vostochnoslavjanskih zagovorah [On the snakes names in eastern Slavic spells]. In *Literaturna onomastyka ukrains'koï ta rosijs'koï mov: vzajemodija, vzajemozv'jazki* (pp. 60–67).
22. Bloomfield, L. (1984). *Language*. University of Chicago Press. Retrieved from <https://books.google.co.uk/books?id=87BCDVsmFE4C&printsec=>
23. Jespersen, O. (1968). *A modern English grammar on historical principles*. London: George Allen & Unwin.
24. Mrochen, I. (1993). *A history of emotive interjections in English: What, why and how* (PhD thesis). *Uniwersytet Śląski, Katowice*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/197750411.pdf>
25. Sapir, E. (1925). Sound patterns in language. *Language*, 1(2), 37–51. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/409004>
26. Wierzbicka, A. (1992). The semantics of interjection. *Journal of Pragmatics*, 18(1–2), 159–192. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/037821669290050L>

Sources of illustrative material:

27. Vasylenko, M., & Shevchuk, T. (Eds.). (1992). *Vy, zori-zoryci... Ukrains'ka narodna magichna poezija (Zamovljannja)* [You, stars-starlets... Ukrainian folk magical poetry (spells)]. Kyiv: Molod'. (In Ukr.).
28. Dovzhenok, G., & Lugans'ka, K. (Eds.). (1991). *Dytjachi pisni ta rechitatyvy* [Children's songs and recitatives]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
29. Nomys, M. (Ed.). (1993). *Ukrains'ki prykazky, prysliv'ja i take inshe: Zbirnyky O. V. Markovycha ta inshih* [Ukrainian sayings, proverbs, and the like: Collections by O. V. Markovych and others]. Kyiv: Libid'. (In Ukr.).
30. Vasmer, M. (n.d.). *Etimologicheskij onlajn-slovar' russkogo jazyka Maksa Vasmera* [Etymological online dictionary of the Russian language by Max Vasmer]. *Lexicography.online*. Retrieved from <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>.